

Far punts tranter posiziuns polarisontas

Intervista cun ils candidats per il presidi da la Lia Rumantscha (1)

CUN DURI BEZZOLA
HA DISCURRÌ MARTIN CABALZAR

■ L'inschignier forestal Duri Bezzola (54) è creschi si en ina famiglia rumantscha a Turitg. Suenter divers onns sco assistent scientific a la Scuola politecnica a Turitg è Bezzola s'engascha quatter onns sco inschignier forestal da revier a Tavau. Silsuentar è il bab da trais uffants creschids i en l'exteriur per s'engaschar per projects da svilup en Ruanda e Bolivia. Alura è el turnà en Engiadina nua ch'el ha timunà ina societad da pendicularas ed ademplì ulteriurs mandats. L'onn 2000 ha el acquistà en in studi posteriur il diplom da direcziun d'interpresa. Dapi 12 onns è Bezzola ussa schef da finanzas e servetschs al Liceum Alpinum a Zuoz. Dapi 6 onns è el deputà e commember da la cummissiun per furmaziun e cultura.

Tge motivescha Vos da sa metter a disposiziun per il presidi da la Lia Rumantscha en in mument ualti burascus cun las contraversas davart idioms e rumantsch grischun?

Eu lavur gudent a favur dal bòn public ed eu n'ha ün grond plaschair vi da nossa lingua. Mias experienzas in situaziuns instituziunalas difficilas sun vastas ed am permettan da far punts tanter posiziuns cuntradictoras. Quistas punts sun indispensablas, perche cha l'avegnir dal rumantsch ha dabsögn dal sustegn da tuot las Rumantschas e da tuot ils Rumantschs interessats.

Tge finamiras avais Vos sche Vos vegnids tshernids al presidi da la LR e cun tge strategias quintais Vos cuntanscher questas finamiras?

Analisa profunda es necessaria

Per la promoziun dal rumantsch e per la lavur da la LR esa hoz necessari da far dal 2013 cun tuot las forzas activas rumantschas ün'analisa plü profunda davart ils problems, bsögn ed ambiuziuns per nossa lingua. Quai es necessari perche cha pel mumaint regna massa blera malcuntantezza e l'impreschiun da qua e là cha ils bsögn nu vegnan resguardads tras la LR. Sün basa da quell'analisa esa da metter ils accents per la lavur da la LR. Quai po eir resultar in müdamaint d'activitads e da structura instituziunala. Ils accents ston esser il resultat da quist dialog vast cullas organizaziuns affiliadas, cun persunas ingaschadas e specializadas e culs responsabls per cultura e scolaziun dal chantun. Eu sa m'imaginar cha conclusiuns cumpigliaran tanter oter eir ils seguaints temas: Cumpetenzas linguistics dals magisters, collavuratuors/as rumantschs/as da canortas e gruppas da gö, l'integrasiun da persunas da linguas estras, sustegn per activitads culturalas aint ils cumüns, svilup cuntinuant dal rg, l'applicaziun da constituziun e ledschas davart dal rumantsch, legislazium, chasa editura ed il megldramaint da l'impreschiun o purtret cha la Rumantschia fa invers il public na rumantsch

Vossas uniuns regionalas – l'Uniuin dals Grischs e la Surselva Romontscha – n'han betg nominà Vos expressivamain sco lur candidat uffizial, mabain han dà liber la vusch cun sustegnair ina candidatura dubla. È quei betg pauc curaschus e na

FOTO Y. BÜRKI

desavuescha questa tenuta betg Vossas candidaturas en Vossas regiuns d'origin?

Quist agir guard'oura sco üna deblezza instituziunala. Illa situaziun actuala, chi'd es fermamaing dominada dals scumpigls a regard la lingua da scoula, es quist agir da la SR e da l'UdG però probabelmaing il meglder. I's tratta uossa da superar e dad impedir polarisaziuns da tuot gener, sco rg – idioms, regionalas o confessiunalas. Quai es la via da l'uniun giavüscha.

Tenor Pro idioms essas Vos apparentamain era pront da candidar sco suprastant sche la candidatura per il presidi na reussescha betg?

Quella via es averta. Per mai nun es quai però prioritari da dvantar suprastant. Per quella funcziun sun otras persunas probabelmaing plü bain adattadas.

Quant impurtantas èn las representanzas regionalas en la suprastanza da la LR insomma anc?

La rapreschantaziun regionala equilibrada da la suprastanza dà al gremi üna legitimaziun da basa importanta. Tuot ils commembers da la suprastanza dessan contribuir cun cugnuschentschas profundas in üna o diversas spartas da la lavur da la LR. Implü dessan ellas ed els esser personalitads independentas chi san collavurar in üna gruppa, chi sun prontas da tour sü ideas novas e da sviluppar e sustegner soluziuns cumünaiavas.

Nua vulais Vos metter las prioritads sco parsura al timun da la Lia Rumantscha?

Unitad – dialog – purtret positiv

Eu vez pel prüim on trais prioritats:

– Promoziun da l'uniun tanter Rumantschas e Rumantschs

– Ün plan da lavur da la LR chi's base-scha sün ün dialog ed ün concept sviluppà cun tuot ils concernats (vair punct 2)

– Dar al public grischun e svizzer dar-chau ün purtret positiv ed allegraivel da la Rumantschia.

Ha l'alfabetisaziun dal rumantsch grischun en scola fatg naufragi?

Alfabetisaziun generala en rg ha fat naufragi

Il böt da vulair alfabetisar dapertuot in rg ha fat naufragi, perche cha la populaziun nu d'eira in diversas regiuns bricha pronta per quist pass. Las experienzas cun rg demuossan però cha tecnica-maing funcziuna l'alfabetisaziun in rg pro'ls uffants sainz'oter. Eu speresch cha quels cumüns chi cuntinueschan cun rg nu perdan uossa il curaschi e schlantsch per ir inavant lur via. Hoz es in üna regiun l'idiom il meglder per la scoula, in tshella regiun il rg. In ün'o duos generaziuns sarà la situaziun differenta. No nu stuvain vulair trar hoz las decisiuns da daman.

Tge sbagls èn chapitads en quest regard?

Illà retrospectiva as stoja dir cha l'euforia pel rg nu vaiva quella vouta amo ragischs avuonda aint illas regiuns. Il squitsch politic e finanziar ha fat introdüer in tshertas regiuns il rg. Otras regiuns nu s'han laschadas chatschar. Il cuntermovimaint cun retuorn da blers cumüns pro l'idiom es part üna surreacziun inlegiantaiva in üna situaziun da dischequiber. In avegnir staran nus però tscherchar l'equiber politic ed emozional in tuot las regiuns per cha'ls cumüns possan discuter e reponderar avertamaing ed in fuorma responsabla per sai sves l'avegnir da lur scoulas. Uossa es gnü fat ün pass inavo. Speraina cha ulteriurs pass vegnan ponderats profundamaing e vegnan fats cun masüra – e quai inavant!

Omadus candidats per il presidi s'expriman per in model da coesistenza dad idioms e rumantsch grischun. Sut coesistenza chapeschon dentant ils adherents da Pro idioms e rumantsch grischun dentant betg il medem. Tge munta «coesistenza» concretamain per Vos?

La coesistenza previsa per las scoulas es in fuond clera. L'alfabetisaziun es consequentamaing o in rg o i'idiom. Aint illas classas superiuras impredan las scolares ed ils scolars dad ir intuorn cun texts discurrends e scrits da las otras

variantas dal rumantsch. Il böt per la fin dal temp da scoula es da savair ir intuorn fich natüralmaing tant cun l'idiom sco eir cul rg. Las scoulas cumünalas e las instanzas chantunalas dad educaziun executeschan e sviluppan inavant quista via da coesistenza. Scha singuls exponents vöglian inleger alch oter co quai chi'd es il consens defini, lura nu s'as pudaraja probabelmaing far ünguotta. Il bun svilup da las scoulas dependa in mincha cas eir dal spiert constructiv e dal sustegn dals genituors.

Fissi betg bler pli simpel e cunvenent da definir ch'ls idioms duain servir vinavant sco lingua d'alfabetisaziun e d'instrucziun en scola primara ed il rumantsch grischun vegnir introduci passiv sin il stgalim superiur e quai per tut las scolas rumantschas e rg activ en scola media?

Tecnicamaing füssan otras soluziuns forsa eir pussiblas. Però quai nun es il criteri decisiv. In nossa democrazia ed autonomia cumünala nu's tratta da's fixar be sün quai chi para dad esser teoreticamaing il meglder. Decisiv e da resguardar es al cuntrari quai chi clap-pa radschun da vart da la populaziun e tras la pratica dal minchadi. Quist process es bainschi plü plan, ma el va eir inavant e fa pass tenor la lunghezza da la chomma – e cun quai pass plü sgürs!

Tge imaginaziuns per l'avegnir da l'instrucziun rumantscha avais Vos? Tanscha il plaschair da la lingua e la conversaziun, u drovi era grammatica e litteratura elevada?

Sco eir per otras linguas dovra eir la scolaziun rumantscha basas gramaticas ed impuls linguistics e spiertals chi derivan dad ouvras litteraras e scientificas. Quists impuls chi's reunischan culla tradiziun in cumün sun importants per nu crodar o restar in izolaziun culturala.

Nua duai il rumantsch grischun vegnir applitgà ultra da la scola?

Il rg es hoz fingià important per ils meds da massa tradiziunals e moderns, per las publicaziuns chantunalas, federalas ed otras, per üna part da las ouvras litteraras ed otras activitads culturalas chi vöglian ragiundscher ün public vast in tuot la Rumantschia. Pass per pass esa dad animar l'adöver dal rg eir in otras parts da la vita.

La discussiun publica davart il ru-

mantsch vegn dominada actualmain dal rumantsch grischun e dals idioms. Ins ha magari l'impressiun che quai saja ils sulets problems virulents da la Rumantschia. È quai uschia?

Na, quel tema as dess uossa calmar. Las forzas, ils mezs limitats ed ils collavuratuors da la LR ston as pudair dedichar plainamaing als differents bsögn prioritars identifichads tenor il punct 2.

La LR patescha d'ina mancanza cronica da meds finanzials. Ella ha proporzionalmain a disposiziun oz damain finanzas che avant 20 onns ed ha perquai era stuì reducir plazzas e stritgar activitads. Quai è bain nagina perspectiva per l'avegnir?

La LR sto dvantar amo plü activa per explicher al chantun ed a la confederaziun in fuorma fundada l'importanza d'augmentar ils mezs finanzials. Quist dovra üna uniun e posiziun ferma da tuot la Rumantschia. Implü sto quai gnir sustgnü da relaziuns publicas positivs chi preschaintan nossa lingua e noss interess cultural in ün möd allegraivel ed attractiv. Agressiuns e malcuntantezza nu portaran früts.

Na sto la LR betg puspè disponer en l'avegnir d'in secretari general en uffizi cumplein (120%) che tegna ferm las hottas enta pugn empe d'esser occupà en ina plazza parziala cun ulteriurs engaschis accessoris?

Dumondas d'organizaziun interna da la LR analizarà eu in detagl davos las tshernas. Intant nu fetsch eu speculaziuns.

Cun ils artitgels costituziunals e las leschas da linguas sin plaun federal e chantunal ha la Rumantschia uss ina solida basa giuridica. Suenter questas declamaziuns dovri ussa dentant er ovras concretas.

L'applicaziun da las constituziuns e ledschas esa da mantegner suot la marel-la tenor quai chi sta scrit suot il punct 2. La dimensiun legala e las pretaisas legalisticas sun da trattar cun masüra ed in üna maniera chi po gnir inledda eir dals na Rumantschs.

La LR sto dvantar amo plü activa

L'Uniuin per la litteratura rinfatsha a la LR ch'ella na saja betg pronta da sustegnair adequatamain la Chasa editura rumantscha ed ils Dis da litteratura?

Quist pisser es serius. Quel esa da trattar e schoglier tenor punct 2.

Era l'Agentura da novitads rumantscha dovra urgentamain in rinforzament finanziar per pudair ademplir ses pensum. Co giuditgais Vos la muntada da la pressa rumantscha per l'avegnir dal rumantsch e tge imaginaziuns avais Vos en quest regard?

Il radio, la televisiun e la pressa rumantscha han üna gronda importanza per rinforzar l'identità rumantscha surour ils cunfins regionalas. L'analisa tenor punct 2 manarà a las conclusiuns necessarias.

Cuntinuaziun pagina 3

Far punts tranter posiziuns polarisontas

Cuntinuaziun da pagina 2

Co giuditgais Vos las schanzas ed ils privels da la bilinguitad. N'è quai betg mo in status intermediar vers la germanisaziun cumpletta?

La bilinguità es grondiusa

La bilinguità es grondiusa. Eu sun creschü sü tuottafat biling a Turich in üna famiglia rumantscha. Eir in territori rumantsch es la bilinguità hoz üna realitè generala per la generaziun giuvna. Scha'l rumantsch vain cultivà consciantamaing, lura sun las scoulas bilingas grondiusas. In cumüns cun magiurità da glieud dad otras linguas es la scoula bilingua per part l'unica schanza per mantegner insomma il rumantsch in scoula. Là nun es a lunga vista la dumonda scoula püramaing rumantscha o bilingua, dimpersè scoula bilingua o scoula tudais-cha!

Giuditgais Vos Vossa posiziun dad insider (Martin Mathiuet) u dad outsider (Duri Bezzola) plitost sco schanza u sco dischavantag per surpigliar il timun da la LR?

Quai ston güdichar ils delegats. Plü important co quai es però schi gratagia al president nouv da dinamisar la LR e da s-chaffir ün'uniun früttaivla a l'interiur da la Rumantschia. Las qualitats da savair manar l'organisaziun e coordinar il dialog illa Rumantschia nu dependan dal esser in- o outsider.

L'avegnir dal rumantsch dependa cunzunt era sch'i dat en l'avegnir er avunda plazzas da lavur interessantas entaifer las valladas rumantschas. Co guditgais Vos las premissas economicas ord optica rumantscha?

Quai es sainz'oter ün dilemma. Mantegner il rumantsch es il plü simpel scha i nu da üngün svilup economic e schi nu vegnan nanpro ingüinas persunas da lingua estra. Ma ün tal cumün varà lura a la fin be plü ün unic scolar bainschi rumantschischem, ma el sarà magari sulet e forsa per finir sainza lavur. Bler

svilup economic po manar a la dominanza da glieud da lingua estra. La lavur d'integraziun dals uffants ils plü pitschens es perquai prioritara, ma eir quella culs creschüts es importanta per cha'ls genituors hajan l'incletta e l'interess per güdar a lur uffants in lur lavuors da scoula.

Ils ultims onns han ins magari gi l'impressiun che la LR baja reduci sias activitads or en las regiuns rumantschas a favur d'investiziuns en la centrala. Co giuditgais Vos la situaziun?

Dinamisar la Lia Rumantscha

Quella critica es a mai cuntschainta. L'analisi tenor il punct 2 starà muossar sü la situaziun ed ils megldramaints pussibels.

Co quintais Vos pudair persuader

l'economia per la chaussa rumantscha?

L'economia sco term abstract nu's lascha brich persuader. Necessari es il sustegn e l'interess persunal davart dals Rumantschs chi sun activs aint illas impraiss pitschnas e mezdanas. Lur exaimpel cun dovrar la lingua rumantscha eir illa vita da minchadi es la clav per persuader eir ad ün o l'oter da lingua estra da provar cul rumantsch.

Tge quintais Vos interpreter per puspè svegliar simpatia, chapientscha e sustegn per la Rumantschia tar ils cumpatriots da lingua tudestga, franzosa e taliana?

Quist tema es fich important, impustüt cur chi's tratta a la fin da las finanzas chi vegnan decissas da las magiuritats na rumantschas. La buna via va sur ün dialog permanent e direct e sur ils mezs da massa chi explichas las qualitats, la cultura ed il plaschair da la Rumantschia per sia lingua.

Pertge duai la Lia Rumantscha eleger gest Vos sco ses nov president?

La LR nu sto eleger a mai. Ils delegats dessan eleger a quella persuna chi tils para da savair coordinar e guidar il meglder il gremi strategic da la LR e chi dà inoura il purtret il plü favuraivel da la Rumantschia. Meis puncts fermes sun:

– Mia experienza vasta da manar organisaziuns statalas e privatas, tant in Svizra sco eir a l'ester.

– Mia personalità integrativa chi sa reunir las forzas e sa motivar als collavuratuors da ragiundscher böts cumünai vels.

– Mia capacità da tadlar e da tour serius las opiniuns da meis visavis.

– Mia independenza da Pro idioms, da Pro rumantsch e dals intretschamaints persunals a l'interiur da la LR

– Mias pussibilitats dad avair influenza sco deputà dal grond cussagl pro la legislaziun e sco commember da la cumischiun parlamentara invers las ledschas novas chi influenzeschan ils sforzs linguistics e culturals da la LR.